

ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШДА ЭРКИНЛИК ТАМОЙИЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ

Собиржонов Санжар Собиржонович,

*Тошкент молия институтини "Менежмент ва маркетинг" кафедраси доценти.,
иқтисодий фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент, Ўзбекистон.*

Email: sanjarsobirjon@gmail.com

CURRENT STATUS OF USE OF FREEDOM PRINCIPLES IN THE MANAGEMENT OF BUSINESS ACTIVITIES

Sobirjonov Sanjar Sobirjonovich,

*Associate Professor of the "Management and Marketing" Department of the Tashkent Financial
Institute, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Tashkent, Uzbekistan.*

Email: sanjarsobirjon@gmail.com

JEL Classification: L2, L26

Аннотация: мақолада, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришида тежамкор технологияларни қўллаш, рақамли технологиялар орқали самарали бошқаришни ташиқ этиш, тадбиркорлик фаолияти инфратузилмасини комплекс ўрганиш, ходимларни мотивлаштиришнинг афзалликлари, иқтисодий эркинлаштириш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришида оқилона қарорлар қабул қилиш, иқтисодий-ижтимоий жараёнларни молиявий усуллар орқали рағбатлантириш, самарали бошқарув механизмларини ишлаб чиқиш ва уларни ривожлантиришида энг қулай усуллардан фойдаланиш. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини бошқаришида эркинлик тамойилларидан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати, тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишида кўрсатилаётган инфратузилмавий ҳолатлар, лицензия ва рухсатномалар билан боғлиқ ҳолатлар, ташиқ иқтисодий фаолият билан боғлиқ ҳолатлар, тадбиркорларнинг эркин

фаолият юритишида банк билан боғлиқ ҳолатлар, ноқонуний аралашув билан боғлиқ ҳолатлар, молия ва ҳисоб билан боғлиқ ҳолатлар, ўқув курслар, тренинг, мастер классларда иштирок этиш билан боғлиқ ҳолатлар, тадбиркорларнинг самарали фаолият олиб боришида рақамли технологиялардан фойдаланиш ҳолати ва кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлар фаолиятини самарали бошқаришни баҳолаш натижалари муҳокама этилган.

Abstract: in the article, the use of cost-effective technologies in improving the management of small business and private business entities, the organization of effective management through digital technologies, a comprehensive study of the infrastructure of business activity, the benefits of motivating employees, making rational decisions in improving the management of small business and private business entities in the context of economic liberalization to do, stimulate economic and social processes through financial methods, develop effective management mechanisms and use the most convenient methods in their development. Also, the current state of using the principles of freedom in the management of small business and private entrepreneurship in the Republic of Uzbekistan, infrastructural conditions in the free activity of

entrepreneurs, conditions related to licenses and permits, conditions related to foreign economic activity, conditions related to the bank in the free activity of entrepreneurs, illegal interference cases related to finance and accounting, educational courses, training, cases related to participation in master classes, the use of digital technologies in the effective activities of entrepreneurs, and the results of evaluating the effective management of small business and private business entities were discussed.

Калим сўзлар: *digital government, инфраструктура, лицензия, сертификат, бизнес-форум, рақамли технология.*

Keywords: *digital government, infrastructure, license, certificate, business forum, digital technology.*

Кириш. Иқтисодиётда тадбиркорлик фаолиятини бошқаришда эркинлик тамойилларидан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати қай тарзда эканлиги юзасидан таҳлил қилиш асносида фикрларимизни давом эттиришни ўринли деб топдик. Сир эмаски, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда тадбиркорларни қийнаб келаётган масалалар ёритилиб, уларга давлатимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бугун тадбиркор учун энг катта қуроли сўз эркинлиги берилди. Айтиш жоизки, бу демократик ривожланишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган мамлакатлар учун хос бўлган йўл саналади.

Бу борада юртбошимиз "Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак"[1] эканлигини таъкидлаб ўтган. Фикримизча, масалаларга қарасак чалиш билан жавоб қайтарадиган бўлсак, бизнинг олдимизда турган муҳим масалаларни ечишда кўплаб муаммоларга дуч келишимиз мумкин бўлади.

Тадбиркорни бугунги куннинг табири билан айтганда давлатни бой қилувчи, ҳар қандай иқтисодий жараёнларни ҳаракатга келтирувчи куч десак хато айтмаган бўламиз. Чунки,

тадбиркор ўз сармоёси орқали иқтисодиётда қўшимча қиймат яратиб, истеъмолчиларнинг қондирилмаган эҳтиёжларини қондиради. Иқтисодиётнинг асосий қон томири бўлган пул оқими ҳаракатини тезлаштиради. Иқтисодий эркинлик, бизга реал иқтисодиётда тадбиркорлик субъектлари ҳатти-ҳаракат эркинлигини таъминламасдан туриб юқори иқтисодий кўрсаткичга эришиб бўлмастлигини кўрсатиб бермоқда. Чунки замонавий инновацион технологияларга асосланган асрда ҳар қандай таваккалчиликларга тура оладиган эркин тадбиркор керак. Фикримизча, бундай тадбиркорлик фаолиятини шакллантириш учун давлат томонидан тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий кафолати ҳамда эркинлигини юқори таъминловчи мезонлар ишлаб чиқилиб, амалий натижаси давлат назорати остида бўлиши лозим.

Материал ва метод. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни такомиллаштиришга доир муаммоларини ўрганиш борасида хорижлик иқтисодий олимлар томонидан кўп йиллик илмий – тадқиқот ишлари олиб борилган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни эркинлаштиришга қаратилган назарий изланишлар тарихи жуда узоқ даврларга бориб тақалади. Иқтисодий ва бошқарув фанлари тарихида буюк инглиз иқтисодчи олимларидан Р.Кантильон, француз иқтисодчи олими А.Тюрго, классик иқтисодий мактаб намоёндаларидан А.Смит, Д.Рикардо, Дж.С.Милл, классик иқтисодий мактабнинг Франциядаги изчил давомчиси саналган Жан Батист Сей, шунингдек, миллий иқтисодиётга либерал тамойиллар асосида давлат аралашуви зарурлигини асослаган иқтисодчи олимлардан Дж.М.Кейнс, америкалик иқтисодчи олимлардан М.Фридменлар, немис классик иқтисод мактаб намоёндалари И. Тюнен ва Г. Манголд, австралиялик олим Д.Шумпетер, фирмалар фаолиятини бошқариш билан боғлиқ масалаларни

ўрганган америкалик олима Р.Кауза, тадбиркорлик ва бизнесни ўзаро бибиридан фарқли жиҳатларини ўрганган олим Алан Хоскин ҳамда инглиз иқтисодчи олими К. Николас томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошқаришни эркинлаштириш муаммоси ва унинг зарурлигини асослашга ҳамда мавзу доирасидаги айрим жиҳатларини ривожлантиришга муносиб ҳиссаларини кўшганлар. Шунингдек, ҳозирги замон иқтисодчиларидан Г.Мэнкью, Дж.Стиглиц, П.Самуэльсон, К.Р.Макконелл ва С.Л.Брюлар ҳам мазкур муаммони ўрганишга катта ҳисса кўшганлар.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини бошқаришнинг назарий ва амалий ривожини М.Шарифхўжаевлар, А.Ўлмасов, Қ.Муфтайдинов, У.В.Гафуров, П.Абулқосимов., А.Кулматов, Ё.Абдуллаев, Ф.Каримов, А.Н.Самадов, Р.Ходжаев, А.А.Фаттахов, Ш.Ж.Эргашходжаева, Ш.Юлдашев, М.С.Қосимова, Б.К.Ғойибназаров, И.А.Бакиева, ва бошқа иқтисодчи олимларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган. [5-24]

Натижалар. Моҳиятан, тадбиркор ва ишлаб чиқариш омиллари ўртасида қонуний жиҳатдан аниқлик таъминланган бўлиши даркор. Чунки тадбиркор фаолият юритар экан, у бевосита давлат билан бирга ҳаракатни амалга оширишга мажбур бўлади.

Фикримизнинг тасдиғи сифатида юртбошимизнинг "...илғор тажрибалар асосида, барча даражадаги назорат қилувчи идораларда янги замонавий тизим жорий этилиши шарт. Ана шу тизим орқали ҳар бир корхона ва тадбиркор бўйича алоҳида-алоҳида иш олиб бориб, уларнинг қонуний фаолият юритишини таъминлаш, текширишни эса сўнги фавқулудда чора сифатида адолатли ўтказиш лозим" дея таъкидлаб ўтганларини келтиришимиз мақсадга мувофиқдир. [2]

Бу амалий ишлар бежизга эмас, албатта, яратилаётган имкониятларга

қарамадан тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишда тадбиркорларимиз қатор муаммоларга дуч келаётгани масалани долзарблигини келтириб чиқаради. Шундан келиб чиқиб, мавжуд имконият ҳамда масалаларга нисбатан танқидий ёндашиб, тадбиркор йўлига тўсик бўлаётган омиллари аниқлигича ўрганишни олдимизга мақсад қилиб қўйдик. Бунинг учун тадбиркорлар билан тўғридан-тўғри уларни қийнаб келаётган муаммолар ва имкониятлар хусусида аноним сўровнома ўтказилди ва таҳлил қилинди.

Бугунги прогресс жараёнлари рақамли бошқарув тизимининг илғор тажрибаларини Ўзбекистон иқтисодиётида ҳам қўллаш вақти келганлигини кўрсатиб бермоқда. Маълумки, давлат билан тадбиркор фаолиятини трансформациялашуви ҳозирги кунда халқаро амалиётда электрон тизим орқали амалга оширилади. Бизнинг фикримизча, "Digital government" тизимини амалиётга жорий қилиниши мамлакат учун шаффоф қарор қабул қилинишида муҳим қадам бўлади. Ўйлаймизки, Ўзбекистонда бу тизимни қабул қилиниши тадбиркорларни қийнаб келаётган муаммоларга ечим бўлиб хизмат қилади.

Юқоридагилардан маълумки, Республикаимизнинг қатор вилоят ва шаҳарларида тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишига таъсир кўрсатувчи омиллари сўровнома асосида таҳлилий ўрганилди. Ўтказилган сўровномада ҳар бир вилоят ва шаҳардан 20 тадан тадбиркорлик субъектлари иштирок этди. Респондентлар томонидан берилган хулосаларга мувофиқ, қуйидаги таҳлилий натижалар сарҳисоб қилиниб чиқилди.

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юртишида кўрсатилаётган инфратузилмавий ҳолатлар (2021 йил (сонда))¹

№	Йўналиш	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммосиз			Муаммо			Кунига неча соат узилиши		
1	Газ таъминотидаги	15	12	5	5	8	15	-	2	3
2	Электр тармоғидаги	20	7	10	-	13	10	-	2	3
3	Сув тармоғи ва канализация	18	10	8	2	10	12	-	5	7
4	Иссиқлик таъминотидаги	12	5	5	8	15	15	-	2	3
5	Телефон тармоғидаги	20	12	10	-	8	10	-	-	-
6	Ер ажратиш	8	4	4	12	16	16	-	-	-
7	Бўш турган бино ва иншоатларни фойдаланиш учун олиш	7	3	5	13	17	15	-	-	-
8	Архитектура-лойиҳа ҳужжатларини тайёрлаш	10	8	8	10	12	12	-	-	-

Келтирилган 1-жадвалнинг таҳлилий натижалари юзасидан шундай хулосага келиндикки, унга мувофиқ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари газ таъминоти бўйича 41,6% (25 та), электр тармоғи бўйича 38,3% (23 та), сув тармоғи ва канализация бўйича 40% (24 та), иссиқлик таъминоти бўйича 63,3% (38 та), телефон тармоғига уланиш бўйича 30% (18 та), бўш турган бино ва иншоатларни фойдаланиш учун олиш бўйича 75% (45 та) ва архитектура лойиҳа ҳужжатларини тайёрлаш бўйича 40% (24 та) респондентлар томонидан олиб борилаётган фаолият салбий баҳоланди.

Тошкент шаҳри, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида аксари муаммовий жиҳатларидан бири ҳам бу ер ажратиш ҳамда бўш турган бино ва иншоатлардан фойдаланишдаги ҳолатлар билан боғлиқ. Респондентлар томонидан

келтирилган фикрларга кўра, Тошкент шаҳрида газ, электр, сув тармоғи ва канализация, иссиқлик таъминоти ҳамда телефон тармоғига уланиш ҳамда узилишдаги муаммолар деярли мавжуд эмас. Лекин Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларидаги инфраструктуравий ҳолатлар тадбиркорларнинг бу борадаги эҳтиёжларини етарли даражада таъминлай олмаяпти. Жадвалдан кўриниб турибдики, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида кунига 2-3 соатдан газ, электр, сув тармоғи ҳамда иссиқлик таъминотида узилиш ҳолатлари кузатилмоқда. Ўз навбатида, бу тадбиркорларимизнинг кунлик тўла қувватда ишлаш имкониятини чеклаб қўймоқда. Айтиш мумкинки, маҳсулотни ўз вақтида етказиш каби масала бугунги кунда тадбиркорни қийнаётган энг оғир муаммо бўлиб қолмоқда.

¹ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юртишида лицензия ва рухсатномалар билан боғлиқ ҳолатлар (2021 йил, сонда)²

№	Йўналиш	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммосиз			Муаммо		
1	Лицензия олиш	15	13	10	5	7	10
2	Рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш	18	10	8	2	10	12
3	Сертификат ва стандартлаштириш	14	8	6	6	12	14

2-жадвал маълумотларига кўра, Тошкент шаҳар, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида ўтказилган сўровномаларда лицензия олишда 36,6% (22та), рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштиришда 40% (24та), сертификат ва стандартлаштиришда 53,3% (32та) респондентлар тўсиқларга дуч келганликларини билдириб, салбий фикрларни келтириб ўтган.

Юқоридагилардан маълум бўлмоқдаки, тадбиркорларни кўп қийнайдиган соҳалардан – лицензиялаш ва рухсатномалар бериш тартибларида жиддий муаммолар мавжуд. Хусусан, 280 га яқин лицензия ва рухсатномалар орасида фаолият турлари ҳисобини юритиш, маблағ ундириш ва назорат қилиш учун жорий қилинмаганлари ҳам бор. Айтиш ўринлики, албатта, бу тадбиркорларнинг ҳақли эътирозларига сабаб бўлмоқда. 2-жадвалда келтирилганидек, Тошкент шаҳрида лицензия олиш билан боғлиқ масалалар ижобий ҳолатини сақлаб келмоқда. Респондентлар билан ўтказилган

сўровномалардан маълум бўлдики, Тошкент шаҳрида 20 та респондентдан 75% (15та)и лицензия олиш масаласида ҳеч қандай муаммога дуч келмаганлигини билдирган бўлса, 5 нафар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолият олиб бориш юзасидан лицензия олиш мақсадида муурожаат қилишганида турли тўсиқларга рўбаро келишганини таъкидлаб ўтди. Масалани муаммовий жиҳати шундан иборатки, чекка вилоятларда лицензия бериш тартиби ҳали-ҳанузгача тадбиркорларнинг имкониятини чеклаб қўймоқда. Қашқадарё вилоятида ўтказилган сўровномалар шуни кўрсатдики, тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишида лицензия ва рухсатномалар билан боғлиқ муаммолар сақланиб қолмоқда. Респондентларнинг лицензия олиш бўйича 50% (10та), рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш бўйича 60% (12та) ҳамда сертификат ва стандартлаштириш бўйича 70% (14та)и муаммовий ҳолатлари мавжудлигини айтиб ўтишди.

² Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишида ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ ҳолатлар (2021 йил, сонда)³

№	Йўналиш	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммосиз			Муаммо		
1	Лицензия олиш	18	15	10	2	5	10
2	Инвестор топиш	14	10	7	6	10	13
3	Бизнес-форум ва кўргазмаларда қатнашиш	16	15	8	4	5	12
4	Хорижий ҳамкорга виза олишни ташкил этиш	18	17	19	2	3	1
5	Маҳсулот ва хизматларни экспорт қилиш	12	10	10	8	10	10
6	Маҳсулот ва хизматларни импорт қилиш	15	10	10	5	10	10

3-жадвал маълумотларига кўра, тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишида ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ ҳолатлар, яъни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ташқи иқтисодий фаолият юритишида лицензия олишда 28,3% (17та), инвестор топиш масалалари бўйича 48,3% (29та), бизнес-форум ва кўргазмаларда қатнашиш ҳолати бўйича 35% (21та), хорижий ҳамкорларга виза олишда 10% (6та), муҳсулот ва хизматларни экспорт қилиш бўйича 46,6% (25та), маҳсулот ва хизматларни импорт қилиш бўйича 41,6% (25та) респондентлар мавжуд ҳолатни қониқарсиз дея эътироф этди. Бундан хулоса қилиш мумкинки, ташқи иқтисодий фаолият юритишда хорижий ҳамкорларга виза олиш билан боғлиқ ҳолатларни 90% яъни 54 нафар респондент ижобий баҳолаган. Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларидаги ҳолат Тошкент шаҳрига қараганда қониқарсиз даражада эканлиги ўтказилган сўровномалар натижасида ўз тасдиғини топди. Таҳлилларимизга кўра, маҳсулот

ва хизматларни экспорт қилиш ҳамда импорт қилиш борасида Самарқанд вилояти ва Қашқадарё вилоятларида бир хил ҳолатнинг гувоҳи бўлдик. Яъни, респондентлар иккала ҳудудда ҳам муаммо ва имкониятлар мавжудлигига тўхталди. Унга кўра, Самарқанд вилоятида 33,3%, яъни 20 нафар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари маҳсулот импорт ва экспорт қилиш борасида ҳеч қандай муаммо йўқлигини билдирган бўлса, қолган 20 нафари ушбу ҳудудлардан маҳсулотни чекка давлатларга олиб чиқиш борасида кўплаб муаммоларга дуч келаётганлигини таъкидлаб ўтган. Олиб борилган сўровномалар шуни кўрсатмоқдаки, тадбиркорлар ўз фаолиятини янада кенгайтириш мақсадида инвесторлар топиш масаласида тегишли ташкилотларга мурожаат қилганда, муаммоли ҳолатларга дуч келишган. 3-жадвалга кўра, тадбиркорларнинг ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ масалаларига эътибор пойтахтда вилоятларга қараганда яхшироқ экан дея хулоса қилиш мумкин.

³ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юртишида банк билан боғлиқ ҳолатлар (2021 йил, сонда)⁴

№	Йўналиш	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммосиз			Муаммо		
1	Микрокредит	20	15	8	-	5	12
2	Инкассация	20	20	15	-	-	5
3	Кредит	15	10	10	5	10	10
4	Лизинг	12	10	8	8	10	12
5	Нақд пул олиш	10	5	10	10	15	10
6	Конвертация	20	18	15		2	15
7	Пластик карточкада тўлов қабул қилиш учун ҳисоб-китоб терминалларни ўрнатиш	20	20	20	-	-	-

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юртишида банк билан боғлиқ ҳолатлар таҳлилига тўхталадиган бўлсак, тадбиркорларда лизинг ҳамда кредит расмийлаштириш борасида муаммолар мавжудлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Айрим тадбиркорлар фикрларига юзланадиган бўлсак, улар лизинг тўғрисида етарлича маълумотга ҳам эга эмас. (4-жадвалга эътибор қаратинг)

4-жадвал маълумотларини таҳлил этиш асносида шундай хулосага келиндики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг конвертация масалаларида етарлича муаммолар мавжуд. Тошкент шаҳри, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида ўтказилган сўровномаларда маълум бўлдики, микрокредит масалалари бўйича 28,2% (17та), инкассация бўйича 8,3 % (5та), кредит бўйича 41,6% (25та), лизинг бўйича 50% (30та), нақд пул олиш бўйича 58,3% (35та) кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари муаммоларга дуч келмоқда. Сўровнома иштирокчилари фақатгина пластик карточкада тўлов қабул қилиш учун ҳисоб-китоб

терминалларини ўрнатиш бўйича муаммо йўқ эканлигини таъкидлаб ўтишди.

Шунингдек, Қашқадарё вилоятида ўтказилган сўровномалар натижаси шуни кўрсатадики, 20 та респондентларнинг қарийб 75 %и, яъни 15 нафаридан айнан конвертация ишлари хали-ханузгача ўз ечимини топмаган. Албатта бундай ҳолатлар тадбиркорлар учун муаммолар тўхдирмай қолмайди. Масаланинг яна бир томони Тошкент шаҳри, Самарқанд вилояти ва Қашқадарё вилоятларидаги 60 нафар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг маълум қилишича, давлатимиз томонидан қатор имтиёзли кредит дастурлари қабул қилинишига қарамасдан, банклар томонидан имтиёзли кредитларни беришда таниш-билишчилик ҳолатларига йўл қўйилаётганлиги ҳамда соҳа вакилларининг сусткашларча иш қилаётганлиги кузатилмоқда. Бундай ҳолатларнинг мавжуд бўлиши, албатта, тадбиркорнинг фаолиятига таъсир этади, яъни тадбиркор фаолияти учун етарли маблағни топишда муаммоларга учрайди.

⁴ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Респондентлар эътирофига кўра, ҳар қандай тадбиркорнинг асосий мақсади фойда олишдир. Аммо афсуски, тадбиркорлар учун яратилган инфраструктуравий ҳолатларнинг талаб даражада эмаслиги, яъни электр ва газ таъминотидаги муаммолар тадбиркорларнинг тўлиқ қувватда ишлай олмаслигига сабаб бўлмоқда. Шунингдек, улар давлат томонидан қўйилган солиқларни тўлаш ҳамда давлатдан олган кредитларни қайтариш учун топган фойдасининг маълум қисмини беришга мажбур бўлаётганлигини ҳам билдириб

ўтдилар. Бундан ташқари, кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари кредит олиш жараёни билан боғлиқ масалаларга тўхталар экан, энг биринчи галда кредитни банк томонидан қайтариб олиш муддатининг қисқалиги, кредит олиш жараёни билан боғлиқ масалалар мураккаблиги, банклар томонидан таклиф қилинаётган кредитлар чекланганлиги, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашда рақобат бозори мавжуд эмаслиги каби муммолар мавжудлигини айтиб ўтишган.

5-жадвал

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юртишида ноқонуний аралашув билан боғлиқ ҳолатлар (2021 йил (сонда)).⁵

№	Йўналиш	Тошкент ш			Қашқадарё в		
		Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Коррупция ҳолати мавжуд			Коррупция ҳолати мавжуд эмас		
1	Солиқ инспекцияси	10	10	5	10	10	15
2	Ёнгин назорат идоралари	-	-	-	20	20	20
3	Прокуратура	2	3	3	18	17	17
4	Ўзбекистон Республикаси бош прокуратура хузуридаги СВОЖДЛҚК департаменти	-	-	-	20	20	20
5	Божхона идоралари	-	-	-	20	20	20
6	Ветеринария идоралари	-	2	10	20	18	10
7	Ўзстандарт	-	-	2	20	20	18
8	Статистика	-	-	-	20	20	20
9	ДСЕНМ	-	-	-	20	20	20
10	Ҳокимлик	5	5	5	15	15	15

Юқорида келтирилган 5-жадвални ўрганиш асносида шундай хулосага келиндики, Тошкент шаҳар, Самарқанд ҳамда Қашқадарё вилоятларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятига беسابаб

аралашилар Солиқ инспекцияси ходимлари томонидан 41,6% (25 нафар), прокуратура органи ходимлари томонидан 15 % (9 та), ҳокимият вакиллари томонидан 25% (15 нафар) коррупцион ҳолатлари мавжуд.

⁵ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Коррупция ҳолатлари ёнғин назорат идоралари, божхона ва статистика идораларида кузатилмаган. Шунингдек, қолган 25%, яъни 15 нафар тадбиркор тадбиркорлик фаолиятига

тегишли ташкилотлар томонидан ноқонуний аралашини ҳолатлари ўтган йилларга нисбатан анча камайганини билдирган.

6-жадвал

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишида молия ва ҳисоб билан боғлиқ ҳолатлар (2021 йил, сонда)⁶

№	Йўналиши	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммо			Муаммосиз		
1	Солиқ тўловларини ҳисоблаш	5	10	10	15	10	10
2	Бухгалтерия ҳисобини юритиш	-	-	-	20	20	20
3	Ҳисоботларни топшириш	-	-	-	20	20	20
4	Дебитор қарздорлиги	-	-	-	20	20	20

6-жадвалга мувофиқ, тадбиркорларнинг эркин фаолият юритишида молия ва ҳисоб билан боғлиқ ҳолатлар таҳлилидан кўриниб турибдики, тадбиркорлик фаолиятининг айрим турларида ҚҚС нинг жорий қилиниши баъзи бир тадбиркорларнинг солиқ тўловларини ҳисоблашда муаммоли ҳолатларга дуч келишига сабаб бўлмоқда. Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида 41,6%, яъни 25 нафар тадбиркорлик субъектлари солиқ тўловларини ҳисоблашда турли муаммоларга дуч келаётганлигини ўз этирозларида келтириб ўтди.

Мавжуд муаммоларни бартараф этиш борасида 2020-йил 1-январдан янги таҳрирдаги Солиқ кодексининг амалиётга татбиқ этилаётганлигидан мақсад жорий ва келгуси йилларда иқтисодий барқарорликни таъминлашдан иборат.

Бу борада мамлакатимиз раҳбари ушбу жараёнларга ёндашар экан, “Илғор хорижий тажриба ҳамда синалган амалиёт асосида мамлакатимизда миллий солиқ тизими яратилди. Солиқлар сони ва ставкалари оптималлаштирилди. Қўшилган қиймат солиғининг ставкаси 20 фоиздан 15 фоизгача пасайтирилди. Бунинг натижасида ўтган йили тадбиркорлар ихтиёрида жами 2 триллион сўм маблағ қолди.”, “Ягона йўлимиз – тадбиркорлар сонини кўпайтириш, одамларни ишбилармон қилиш! Ҳар бир ҳоким бюджетга қўшимча даромадларни таъминлаши учун ўзи изланиши, тадбиркорга шароит яратиш, бизнес вакиллари билан елкама-елка ишлаши керак,” [3] эканлигини таъкидлаб ўтди.

⁶ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

7-жадвал

Тадбиркорларнинг эркин фаолият юртишида ўқув курслар, тренинг, мастер классларда иштирок этиш билан боғлиқ ҳолатлар (2021 йил, сонда)⁷

№	Йўналиш	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммо			Муаммосиз			Хоҳлардим		
		1	Юридик маслаҳат бериш	-	-	-	5	-	-	15
2	Менежмент ва маркетинг	-	-	-	-	-	-	20	20	20
3	Ҳисоботларни топшириш (электрон)	-	-	3	20	20	17	-	-	-

7-жадвалда тадбиркорларнинг эркин фаолият юртишида ўқув курслар, тренинг, мастер классларда иштирок этиш билан боғлиқ ҳолатлар таҳлили келтирилган бўлиб, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида ўтказилган сўровномалар натижасига кўра, респондентларнинг барчаси, яъни 66,7%, яъни 40 нафар тадбиркорлар айнан юридик маслаҳат олиш ҳамда менежмент ва маркетинг бўйича қўшимча тренингларда иштирок этишни хоҳлашларини билдириб ўтди.

Тадбиркорларимизнинг ўқув курслар, тренинг, мастер классларда иштирок этиши билан боғлиқ ҳолатлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, аксари тадбиркорлар учун юридик маслаҳат бериш бўлинмалари ҳамда менежмент ва маркетинг фани бўйича тадбиркорларнинг назарий ҳамда амалий билимларини халқаро эътироф этилган моделлар асосида ўқитиш тизимига асосланган қўшимча ўқув курслари ташкил этилишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблашлари маълум бўлди.

8-жадвал

Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги муаммолар билан боғлиқ ҳолатлар (2021 йил, сонда).⁸

№	Йўналиш	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммо			Муаммосиз		
		1	Қайта рўйхатдан ўтиш	-	-	-	20
2	Устав ҳужжатларига ўзгартириш киритиш	-	-	-	20	20	20

⁷ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

⁸ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

8-жадвалнинг таҳлилий натижалари шуни кўрсатадики, тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ масалалар Республикаимизнинг учала худудида ҳам ўзининг ижобий натижасига эга. Шунингдек, Тошкент шаҳар, Самарқанд вилояти ва Қашқадарё вилоятларида иштирок этган 60 нафар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ушбу жараёнлар ҳозирда кўнгилдагидек

бораётганлигини таъкидлаб ўтди. Бундан ташқари, тадбиркорлар бугунги кунда эркин фаолият юритиши учун қилинаётган ислохотлардан кўнгли тўлаётганлигини, лекин юқори раҳбарият томонидан чиқарилаётган қарорлар ижроси ўрта бўғин раҳбарлари томонидан етарли даражада таъминланмаётганлиги, сусткашликларга йўл қўйилаётганлигини айтиб ўз эътирозларини билдиришди.

9-жадвал

Тадбиркорларнинг самарали фаолият олиб боришида рақамли технологиялардан фойдаланиш ҳолати (2021 йил, сонда).⁹

№	Йўналиш	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в	Тошкент ш	Самарқанд в	Қашқадарё в
		Муаммо			Муаммосиз		
1	Ахборот тарқатиш ва сақлаш	12	14	15	8	6	5
2	Товар ва хизматлар ҳаракатида интернет воситаларидан фойдаланиш	14	17	17	6	3	3
3	Ахборот хавфсизлиги	16	18	19	4	2	1
4	Рақамли технологиялардан фойдаланиш	17	18	18	3	2	2
5	Рақамли технологиялардан фойдаланиш бўйича кўникма ҳосил қилиш	15	17	17	5	3	3

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг самарали фаолият юритишида рақамли

технологиялардан фойдаланиш ҳолати ўрганилганда куйидаги муаммолар мавжудлигини гувоҳи бўлдик. Хусусан,

⁹ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

ахборот тарқатиш ва сақлашда 68,3% (41та), товар ва хизматлар ҳаракатида интернет воситаларидан фойдаланиш бўйича 80% (48та), ахборот хавфсизлиги бўйича 88,3% (53та), рақамли технологиялардан фойдаланиш бўйича кўникма ҳосил қилишда 81,6%, яъни 49 нафар тадбиркорлик субъектларида муаммолар борлиги маълум бўлди.

Эътиборли жиҳати шундаки, иштирок этган тадбиркорлик субъектларининг 70 фоиздан ортиқ қисми, ҳаттоки, рақамли технологиялардан фойдаланиш бўйича кўникмага эга ҳам эмас (9-жадвалга эътибор қаратинг).

Ахборот тарқатиш ва сақлаш, яъни интернет тезлигининг пастлиги, истеъмолчилар ҳамда хом ашё етказиб берувчилар билан ўзаро алоқаларни ўрнатишда муаммолар туғдирмоқда. Тошкент шаҳридан иштирок этган тадбиркорларнинг 60%и Самарқанд вилоятидан 70%и ва Қашқадарё вилоятидан 75%и бу тизимда халигача муаммолар мавжудлигини, шунингдек, товар ва хизматларни сотишда марказлашган онлайн платформаларнинг йўқлиги пандемия шароитида ушбу соҳага қай даражада эътибор қаратиш зарур эканлигини 90% иштирокчилар тасдиқлашди.

Фикримизча, тадбиркорлик фаолиятида маълумотларни сақлаш бўйича электрон тизимнинг мавжудлиги тўғрисида респондентларнинг маълумотга эга эмаслиги ачинарли ҳолатдир.

Президентимиз Олий Мажлисга мурожаатида "...қилинаётган амалий ишларимиз натижаларига қарамасдан, тадбиркорларни қийнаб келаётган ҳамда уларнинг масалаларини шаффоф ечим топилаётган ҳолатлар жуда кўп кўзга ташланаётганлигини..." [2] бежизга таъкидлаб ўтмади.

Масала-масалалигича, муаммо-муаммолигича қолаётган вазиятларга ҳам тадбиркорларнинг дуч келаётганлиги, хусусан, ер масаласида ёки кредит масалаларида муаммоли ҳолатлар (халқ

тилида айтганда: отанга бор онанга бор қабилли асосида) бўлмоқда. Моҳиятан олганда, тегишли ташкилотларга қилинаётган мурожаатлар тўлиқ ечим топилаётганлиги тадбиркорларни қийнаб келаётган муаммоларни "ёпиқ қозон" ичида қолиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Шунча қилинаётган имконият ҳамда эркинликларга қарамасдан қатор тегишли ташкилотлар томонидан сусткашликларга йўл қўйилаётганлиги тадбиркорлик фаолиятини ривожланишига тўсқинлик қилувчи қатор омилларни юзага келтирмоқда: Жумладан:

- давлат дастури доирасида тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш мақсадида тақдим қилинадиган мақсадли кредитлар ўзларининг тегишли манзилли топа олмаганлиги;

- тегишли ташкилотлар бир-бири билан тил бириктириб кимларнингдир номига кредит расмийлаштириш эвазига пул ўзлаштириш ҳолатининг мавжудлиги;

- айрим фуқароларимизнинг тадбиркорлик борасида саводхонлигининг етишмаслиги ушбу соҳани ривожланишида тўсқинликни юзага келтираётганлиги;

- тегишли ташкилотлар томонидан манзилли текширувларни доимий равишда олиб борилмаслиги;

- тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйиш мақсадида олинаётган пулларни бошқа мақсадларда сарфланиши;

- таниш-билишчиликнинг мавжудлиги, бунинг оқибатида ҳамма бир хил имкониятлардан фойдалана олмаслик каби муаммолар мавжудлигича қолмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлар фаолиятини самарали бошқаришни баҳолаш учун тадқиқотимиз доирасида анкета сўровномалар таҳлили ўтказилиб, амалиётдаги мавжуд муаммолар ўрганилди ва уларнинг умумлашган хулосасини тегишли жадвал кўринишида ифодаладик.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлар фаолиятини самарали бошқаришни баҳолаш натижалари (фоизда)¹⁰

№	Йўналиш	Тошкент ш		Самарқанд в		Қашқадарё в	
		Муаммо	Муаммо сиз	Муаммо	Муаммо сиз	Муаммо	Муаммо сиз
1	Инфратузилмавий ҳолатлар	37,5	62,5	61,9	38,1	65,6	34,4
2	Лицензия ва рухсатномалар билан боғлиқ ҳолатлар	21,7	78,3	48,3	51,7	60,0	40,0
3	Ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ ҳолатлар	22,5	77,5	35,8	64,2	46,7	53,3
4	Банк билан боғлиқ ҳолатлар	16,4	83,6	30,0	70,0	45,7	54,3
5	Ноқонуний аралашув билан боғлиқ ҳолатлар	8,5	91,5	10,0	90,0	17,5	82,5
6	Молия ва ҳисоб билан боғлиқ ҳолатлар	6,3	93,7	12,5	87,5	12,5	87,5
7	Ўқув курслар, тренинг, мастер классларда иштирок этиш билан боғлиқ ҳолатлар	58,3	41,7	66,6	33,4	66,9	33,1
8	Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги муаммолар билан боғлиқ ҳолатлар	0	100	0	100	0	100
9	Тадбиркорларнинг самарали фаолият олиб боришида рақамли технологиялардан фойдаланиш ҳолати	74,0	26,0	84,0	16,0	86,0	14,0

Юқорида келтирилган 10-жадвалда таҳлил этилиши лозим бўлган ҳолатлар шундан иборатки, энг муаммоли ҳолатлар вилоятлар кесимида инфратузилмавий (Самарқанд вилояти 61,9 %, Қашқадарё вилояти 65,6 %), ташқи иқтисодий фаолият (Самарқанд вилояти 35,8 %, Қашқадарё вилояти 46,7 %), ўқув курслар тренинг, мастер классларда иштирок этиш (Самарқанд в. 66,6 %, Қашқадарё вилояти 66,9 %) ҳамда рақамли технологиялардан фойдаланиш борасида (Самарқанд вилояти 84 %, Қашқадарё вилояти 86 %) кўзга ташланмоқда. Тошкент шаҳрида ушбу йўналишларда вазият ижобий ҳолатда эканлиги маълум бўлди. Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики қанчалик қийин бўлмасин мамлакатимизда тадбиркорларимизнинг ташаббуси, шижоати ва салоҳиятини

юксалтиришимиз авваламбор Юртбошимиз таъкидлаганидек "...тадбиркорликка янги имкониятлар яратишни, адолатни таъминлаш, оврагарчилик, бюрократия ва коррупцияни йўқ қилишни кутмоқда" [4]

Хулоса. Аниқланган муаммоларни бартараф этиш ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини такомиллаштириш бўйича респондентларнинг фикрларини умумлаштирган ҳолда қуйидаги хулосалар шакллантирилди:

тадбиркор томонидан яратиладиган инфратузилманинг бир қисмини давлат томонидан компенсация кўринишида тўлаб бериш механизмини яратиш;

амалдаги лицензия олиш ва рухсатнома бериш жараёнлари соддалаштирилиб, тегишли идораларни

¹⁰ Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

хабардор қилиш ёки фаолиятни қайд этиб қўйиш тизимини яратиш;
инвесторларни излаб топишнинг онлайн платформа тизимини яратиш;
кредит маблағини ихтиёрий тегишли манзил бўйича йўналтириш имкониятини чегаралаб қўйилмаслигини олдини олиш учун эркин рақобат муҳитини таъминлаб бериш;
тадбиркорга солиқ органини жарималаш ваколатини бериш ҳамда давлат бюджетига ортикча тўланган солиқлар солиқ тўловчиларга

қайтарилиши кечиктирилган тақдирда солиқ органи қайтарилган маблағларни пеняси билан тадбиркорларга қайтариш тизимини такомиллаштириш;
инсон омиллари иштирок этмайдиган, рақамли бошқарув - "Digital government" тизимини йўлга қўйиш;
кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини тартибга солишда замонавий бошқарув тизими Enterprise Resource Planning System ни босқичма-босқич қўллаш таклиф этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи.// <http://uza.uz/oz/society/tan-idiy-ta-lil-atiy-tartib-intizom-va-shakhsiy-zhavobgarlik-31-01-2017>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. <https://president.uz/uz/lists/view/3324>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Давлат бюджети параметрларини ижро этиш ва ҳудудларда тадбиркорликни ривожлантириш бўйича жорий йилги устувор вазибаларга бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи 2020 йил 8 январь. <http://uza.uz/oz/politics/shavkat-mirziyev-yagona-y-limiz-tadbirkorlar-sonini-k-payti-08-01-2020>
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2022 йил 20 декабрь <https://president.uz/uz/lists/view/5774>
5. Cantillon R. Essay sue la nature du commerce en general (1755) Пер с франц. Ю.А.Школенко Социум, 2003. с 17.
6. Тюрго А. Избранные экономические произведения – М., 1961.-с 17.
7. А.Смит Исследование о природе и причинах богатства народов.-М.: 1962.
8. Д.Рикардо Начала политической экономии и налогового обложения / Соч. Т.1. М.: Госполиздат, 1956.
9. Дж.С.Милл Основы политической экономии. Пер. с англ. Т.1. – М.: Мысль, 1980., Сей Ж.-Б Трактат политической экономии. – М., 1986.-с 17.
10. Кейнс Дж. М. "Общая теория занятости и денег" М.: 1978 г, стр. 428.,Дж.М.Кейнс Общая теория занятости, процента и денег. – М.: 1993; А.В. Аникин Юность науки. М., Политиздат. 1971 г. История экономической мысли. М., 1998.
11. М.Фридмен Основы монетаризма. Под науч.ред. Д.А.Козлова. пер.с англ. Д.А.Козлова-М.: ТЕИС, 2002.-175с.
12. Блоуг М. Экономическая мысль в ретроспективе. –М., 1994., 1994. – С-426., Шумпетер Дж. Теория экономического развития.-М., 1982.-с.161., Кауз Р.Фирма, рынок и право. Пер. с англ. Б.Пинккера. – М.: «Дело» при участии «Catallaxy» 1993.-с.192.
- 13.Хоскинг А. Курс предпринимательства: Практическое пособие: пер. С англ.-М.: Международные отношения, 1993.-352 с., Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей: пер с англ.-М.: Дело, 1997-с 72.

14. Mankiw G. Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective. Journal of Economic Perspectives. Vol.3, 1989, pp.79-90; Stiglitz J.E., Charlton A. Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development Oxford University Press 2005, 315 pp.

15. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2т. пер. с англ. 11-го изд. Т.1. – М: Республика. 1992; Курс экономической теории: учебник – 4-с доп. И прераб. Изд.-Киров «АСА», 1999, стр. 557-584; Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма. пер. с итал. В 2т. Т.2. – М.: Прогресс, 1976. с. др.

16. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Меҳнат», 1995. 192-б.

17. Муфтайдинов Қ. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари. / Дис. ... иқт. фан. д-ри. - Т/, 2004. -18-б.

18. Гафуров У.В. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. / Дис. авт. реф... иқт. фан. д-ри. - Т., 2017. -30-б.

19. Абулқосимов П., Қулматов А. Тадбиркорлик сермашаққат фаолият. «Иқтисод ва ҳисобот», 1997, 9-сон. –9-б.

20. Абдуллаев Ё., Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. – Т.: Меҳнат, 2010. - 349 б.

21. Абдуллаев Ё., Юлдашев Ш. Малый бизнес и предпринимательство. – Т.: Иқтисод-молия, 2008. – 339 с.

22. Ж.Жалолов, А.Фаттахов, И.Ахмедов, И.Хотамов, Г.Ходжамуратова, А.Азларова, А.Шадманкулов, Д.Жалолова, Д.Қосимов. Бизнес маркетинги: Дарслик.- Т.: Иқтисод-молия, 2007. – 308 б.

23. Болтабаев М.Р., Қосимова М.С., Эргашходжаева Ш.Ж., Ғойибназаров Б.К., Самадов А.Н., Ходжаев Р. Кичик бизнес ва тадбиркорлик: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2010. – 275 б.

24. Ходжаев Р., Эгамбердиев А. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Иқтисод-молия, 2008. – 105 б.